

การดำเนินมรรคาตลอดสายนี้ สัมมาทิฐิ มิใช่เพียงเป็นที่อาศัย หรือเป็นตัวสนับสนุนองค์มรรคข้ออื่น ๆ ฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่ตัวสัมมาทิฐิเอง ก็ได้รับความอุดหนุนจากองค์มรรคข้ออื่น ๆ ด้วย ยิ่งการดำเนินตามมรรคก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาทิฐิก็ยิ่งอบรมบ่มตัว ให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น และในที่สุด ก็กลายเป็นตัวการสำคัญที่นำเข้าถึงจุดหมายปลายทางของมรรคา จนกล่าวได้ว่าสัมมาทิฐิเป็นทั้งจุดเริ่มต้นและปลายทางของมรรคา

การที่สัมมาทิฐิเจริญคลี่คลายขยายตัวมาตามลำดับในระหว่างมรรคาเช่นนี้ ส่งความในที่ว่า สัมมาทิฐิในลำดับหรือขั้นตอนต่าง ๆ ของการปฏิบัตินั้น มีความแตกต่างกันโดยคุณภาพตามลำดับหรือตามขั้นตอนนั้น ๆ สัมมาทิฐิที่มีเมื่ออยู่ ณ จุดเริ่มต้น ย่อมมีคุณภาพ ต่างจากสัมมาทิฐิที่มีเมื่อถึงปลายทาง สัมมาทิฐิที่จุดเริ่มต้นที่เดียวก็ดี ที่สุดทางก็ดี อาจมีลักษณะจำเพาะตัวที่แตกต่างจากลักษณะทั่วไปของสัมมาทิฐิตามความหมายทั่วไป กล่าวคือสัมมาทิฐิที่จุดเริ่มต้นอาจยังมีลักษณะไม่พร้อมสมบูรณ์ ที่จะควรนับว่าเป็นสัมมาทิฐิเต็มตามความหมายของคำ และสัมมาทิฐิที่ สุดทางอาจมีคุณสมบัติแปรเปลี่ยนพิเศษออกไป จนควรเรียกชื่อเป็นอีกอย่างหนึ่งต่างหาก การแยกคำเรียกจึงมีประโยชน์ในกรณีนี้ และโดยที่สัมมาทิฐิเป็นลักษณะหนึ่งของปัญญา คำรวมที่เหมาะสมในที่นี้จึงควรได้แก่คำว่า “ปัญญา” ซึ่งหมายความว่า ปัญญาเจริญขึ้นตามลำดับของการฝึกอบรมในมรรคานี้ ปัญญาที่เจริญตามลำดับขั้นนี้ แต่ละขั้นตอนที่สำคัญมีลักษณะและชื่อเรียกพิเศษอย่างไร ควรพิจารณาต่อไปสักเล็กน้อย

กล่าวตามระบบมัชฌิมาปฏิปทา พอจะวางลำดับสังเขปของการเจริญปัญญาได้ว่า

สำหรับคนสามัญทั่วไปที่ต้องเรียนรู้ด้วยอาศัยคำแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่น กระบวนการฝึกอบรมจะเริ่มต้นด้วยความเชื่อในรูปใดรูปหนึ่งก่อน ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศรัทธา ศรัทธานี้อาจเป็นความเชื่อเพราะพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอนนั้น และหรือความเชื่อในความมีเหตุผล หรือลักษณะอันสมเหตุสมผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จากนั้น จึงมีการรับฟังคำสอน การศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มพูนขึ้น มองเห็นเหตุผลที่ถูกต้องด้วยตนเอง ซึ่งเรียกคร่าว ๆ ว่าสัมมาทิฐิ เมื่อความเห็นความเข้าใจนี้ เพิ่มพูนและแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นตามลำดับ ด้วยการลงมือปฏิบัติหรือพิสูจน์ด้วยประสบการณ์จนกลายเป็นการรู้การเห็นประจักษ์ ก็นับว่าปัญญาได้เจริญมาถึงขั้นที่เรียกว่า เป็นสัมมาญาณะ ซึ่งเป็นขั้นที่พ้นจากความเชื่อ (ศรัทธา) และพ้นจากความเข้าใจด้วยเหตุผล (ทิฐิ) ใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นขั้นสุดทางและเข้าถึงจุดหมาย คือความหลุดพ้นเป็นอิสระ ซึ่งเรียกว่า สัมมาวิมุตติ ลำดับความเจริญของปัญญานี้ อาจเขียนให้เข้าใจง่าย ๆ ดังนี้

ศรัทธา → สัมมาทิฐิ → สัมมาญาณะ → สัมมาวิมุตติ

ตามกระบวนการนี้ เริ่มแรกที่เดียวปัญญามีอยู่เพียงในรูปแฝง หรือตัวประกอบของศรัทธาก่อน แล้วเจริญเป็นตัวเองขึ้นตามลำดับ จนเมื่อถึงขั้นสุดท้าย เป็นสัมมาญาณะ ปัญญาจะเด่นชัดบริสุทธิ์เป็น

ตัวแท้ ส่วนศรัทธาจะไม่เหลืออยู่เลย เพราะถูกปัญญาแทนที่โดยสิ้นเชิง เมื่อถึงขั้นนี้เท่านั้น การตรัสรู้หรือการหลุดพ้นจึงมีได้ กระบวนการนี้ จะได้เห็นต่อไปตามลำดับ

ข้อนำสังเกตเป็นพิเศษ คือ ศรัทธาที่ปรากฏเข้ามาในกระบวนการธรรมนี้ หมายถึงศรัทธาเพื่อปัญญาหรือศรัทธาที่นำไปสู่ปัญญาเท่านั้น จึงต้องเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา หรือเชื่อเพราะมีความเข้าใจในเหตุผลเป็นมูลฐาน (เป็นอาการวดีศรัทธา หรือ ศรัทธาญาณสัมปยุต) มิได้หมายถึงความเชื่อแบบมอบใจปลงปัญญาให้ไป โดยไม่ต้องพิจารณาเหตุผล (อมุลิกาศรัทธา หรือ ศรัทธาญาณวิปยุต)

อย่างไรก็ตาม ความที่ว่ามานี้ เป็นการมองดูกระบวนการพัฒนาปัญญา หรือความเจริญงอกงามของสัมมาทิฏฐิ ในแง่ที่เริ่มต้นจากศรัทธาอย่างเดียว ซึ่งนับว่าไม่ครบถ้วน ความจริงว่าตามหลักธรรม อัจฉริยะบุคคลบางคนสร้างเสริมปัญญาของตนได้โดยไม่ต้องอาศัยศรัทธาต่อผู้อื่น ท่านเหล่านั้นใช้แต่ความรู้จักคิด รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะและตามเหตุปัจจัย ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการอย่างเดียว แล้วก็พัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามขึ้นจนรู้เข้าใจทั่วถึงซึ่งสังขาร¹ แม้แต่คนสามัญที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา ปัญญาของเขาจะเจริญงอกงามต่อไปได้ ก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการของเขาเองด้วย ลำพังศรัทธาอย่างเดียวจะทำให้ปัญญาเจริญขึ้นจนถึงที่สุดไม่ได้ โดยเฉพาะปัญญาชั้นโลกุตระที่ยังรู้สังขารมกัจจกิลเลสสิ้นเชิง จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากขาดโยนิโสมนสิการ² แม้ศรัทธาที่ถูกต้องพึงปรารถนา ก็คือศรัทธาที่เชื่อมโยงหรือกระตุ้นให้เกิดโยนิโสมนสิการ โดยนัยนี้ กระบวนการที่ครบถ้วนจึงควรเขียนใหม่ดังนี้

รวมความว่า มีปัจจัย 2 อย่างที่ช่วยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ คือ *ศรัทธา* ซึ่งหมายถึงการไว้ใจในปัญญาของผู้อื่น หรืออาศัยปัญญาของคนอื่น โดยผ่านทางคำแนะนำสั่งสอนเป็นต้นของเขา เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอก และ *โยนิโสมนสิการ* ซึ่งหมายถึงความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดถูกวิธีของตัวบุคคลนั่นเอง เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายใน คำว่า ศรัทธา ยังไม่เล็งถึงตัวแหล่งที่มาของความรู้แท้จริง เป็นเพียงคุณธรรมภายในที่เชื่อมโยงบุคคลไว้กับปัจจัยภายนอก ตัวปัจจัยภายนอกที่เป็นแหล่งแท้จริง ก็คือ คนอื่น คนที่ชักจูงให้เชื่อถือ หรือคำแนะนำสั่งสอนของคนอื่น เรียกเป็นคำศัพท์ทางพุทธศาสนาว่า ปรโตโฆสะ

¹ ม.อ.2/467 ว่า พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า ตรัสรู้โดยใช้โยนิโสมนสิการอย่างเดียวเป็นปัจจัยของสัมมาทิฏฐิ (เคยอ้างแล้ว)

² อุทาน อ. 135 ว่า ปรโตโฆสะ (วิธีการแห่งศรัทธา) เป็นปัจจัยให้เกิดโลกิยสัมมาทิฏฐิ โยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยให้เกิดโลกุตระสัมมาทิฏฐิ

ปรโตโมสะ นี้ นอกจากช่วยให้เกิดศรัทธา เป็นวิธีสร้างสัมมาทิฐิโดยอ้อมแล้ว ยังอาจกระตุ้นให้บุคคลใช้โยนิโสมนสิการโดยตรงที่เดียวก็ได้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงแสดงแหล่งหรือปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิไว้ 2 อย่าง คือ เสียงจากผู้อื่นที่เรียกว่า *ปรโตโมสะ* เป็นปัจจัยภายนอก และการรู้จักคิดที่เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* เป็นปัจจัยภายใน

พระพุทธศาสนาย้ำหนักถึงความสำคัญของสัมมาทิฐิ เพราะคนทั่วไปแม้แต่ชาวพุทธเองมักไม่เอาใจใส่องค์ธรรมข้อนี้ให้มากเท่าที่ควร แม้เมื่อมองเห็นความสำคัญของสัมมาทิฐิแล้ว ก็มักเอาใจใส่กันอยู่เพียงแค่ว่าความสำคัญขององค์ธรรมนั้น พุคเน้นพูดย้ำแก่กันถึงความสำคัญของสัมมาทิฐิ ไม่ก้าวต่อไปอีก จึงจำเป็นต้องกระตุ้นเตือนว่า สัมมาทิฐิสำคัญมากก็จริง แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ จะทำให้สัมมาทิฐินั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ดังนั้นก่อนจะกล่าวถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของมรรค จึงขอพูดเรื่องปัจจัยของสัมมาทิฐินำหน้า.

เสียงจากผู้อื่นที่เรียกว่า *ปรโตโมสะ* เป็นปัจจัยภายนอก ซึ่งสามารถชักชวนให้บุคคลหันมาปฏิบัติธรรมได้ โดยที่บุคคลผู้นั้นอาจมีฐานะทางสังคม การศึกษา หรือศีลธรรมที่ดีกว่าตนก็ได้ หรืออาจมีฐานะทางสังคม การศึกษา หรือศีลธรรมที่ด้อยกว่าตนก็ได้ แต่บุคคลผู้นั้นต้องมีคุณสมบัติที่สมควรแก่การฟัง คือ เป็นผู้ที่มีศีลธรรมดี มีความประพฤติดี และมีความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรมะที่ตนกำลังศึกษาอยู่

โยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยภายใน ซึ่งบุคคลต้องฝึกฝนด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการตั้งคำถามเกี่ยวกับชีวิตและธรรมะ เช่น ทำไมเราต้องเกิด? ทำไมเราต้องตาย? ทำไมเราต้องทุกข์? ทำไมเราต้องเวียนว่ายตายเกิด? การตั้งคำถามเหล่านี้จะทำให้บุคคลหันมาพิจารณาธรรมะอย่างจริงจัง และนำไปสู่การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง

บันทึกพิเศษท้ายบท

สำหรับผู้สนใจเชิงวิชาการ

บันทึกที่ 1 : การจัดธรรมเนียมเข้าในไตรสิกขา

พึงสังเกตว่า ใน อนุตติก.20/557-8/346-8 ท่านจัดองค์ธรรมข้อ 8 และ 9 ของธรรมจรรยา (อนภิขณาและอพยบาบท) เป็น *จิตตสัมปทา* แสดงว่าอยู่ในฝ่ายอริจิตตสิกขา คือสมาธิ (ธรรมจรรยา 7 ข้อแรก เป็น *ศีลสัมปทา* ข้อ 10 เป็น *ทฎฐิ-สัมปทา*); การที่ท่านจัดเช่นนี้ ก็เพราะอนภิขณาและอพยบาบทเป็นธรรมตรงข้ามกับนิรวณ 2 ข้อแรก คืออภิขณาและพยบาบท (อภิขณาในแง่ที่เป็นนิรวณมีความหมายเท่ากับกามฉันทะ และใช้แทนที่กามฉันทะอยู่เสมอ เช่น ที.สี.9/324/257 และที่มาทั้งหมดซึ่งอ้างแล้วในข้อ 3 ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่สำเร็จผล ข้างต้น) การละนิรวณ 5 ได้ เป็นบุพภาคของการบรรลุอุปนาสมาธิ และเข้าถึงฌาน (สมาธิขณะทีละนิรวณ 5 ได้ ท่านจัดเป็นอุปจารสมาธิ) การมีอนภิขณาและอพยบาบทคือการมีธรรมคู่ปรับสำหรับละนิรวณ 2 ข้อต้น จึงนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งการฝึกตนในการสร้างสมาธิ หรืออยู่ในส่วนบุพภาคของสมาธิ ส่วนเหตุผลที่จะจัดธรรมเหล่านี้เข้าในฝ่ายสมาธิหรือปัญญา มีอยู่เพียงว่า ภาวะจิตที่มีอนภิขณาและอพยบาบทที่ดี การทำให้อภิขณาและอพยบาบทมีขึ้นในจิตที่ดี จัดเป็นฝ่ายอริจิตตสิกขา คือฝ่ายสมาธิ ความดำริหรือนึกคิดที่ประกอบด้วยอนภิขณาและอพยบาบทนั้น จัดเป็นสัมมาสังกัปปะ เป็นฝ่ายอริปัญญาสิกขา หรือฝ่ายปัญญา ในที่นี้มุ่งเอาความหมายในแง่ของความดำริหรือนึกคิดที่ประกอบด้วยธรรม 2 อย่างนั้น จึงได้จัดเข้าเป็นสัมมาสังกัปปะ (ดูนัย วิภค.อ.98) ดังแสดงแล้วข้างต้น แต่ถ้าตัดเอาเฉพาะองค์ธรรมล้วน ๆ คือตัวอนภิขณาและอพยบาบท ก็เป็นจิตตสัมปทา ดังที่อ้างในเบื้องต้น;

พึงสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ในระดับกรรมบถนี้ ถ้าโลกติดใจของคนอื่น แต่ยังไม่ถึงกับคิดจ้องจะเอามาเป็นของตน ก็ยังไม่เสีย หรือเกิดความโกรธขึ้นแต่ยังไม่ถึงกับคิดร้ายอยากให้เขาพินาศควอดวาย ก็ยังไม่เสีย (ดู ที.อ.3/314; ม.อ.1/277; ส.อ.2/187; สกคณิ อ.185; นิท.อ.1/145)

บันทึกที่ 2 : การเรียกชื่อศีล 5 และธรรมจรรยา 10

ศีล 5 เป็นคำรุ่นหลังสักหน่อย ในพระไตรปิฎกมีใช้น้อยแห่ง และใช้ในกรณีที่ไม่แจ่มแจ้งหัวข้อ เป็นท่านองชื่อเรียกให้จำกันง่าย ๆ หรือไม่เป็นหลักวิชามากนัก เท่าที่พบมีใน วินย.7/262/117 กล่าวถึงศีล 5 แต่ไม่แจ้งหัวข้อ และใน ขุ.ปฎิ.31/91/67 กล่าวถึงศีล 5 แต่พอแจ้งหัวข้อกลายเป็นกุศลกรรมบถ 10 ไป ต่อมาในชั้นอรรถกถาและหลังจากนั้นจึงเรียกศีล 5 กันด้นขึ้น ส่วนคำเดิมที่เรียกศีล 5 ในพระไตรปิฎกได้แก่คำว่า *ธรรม 5 บ้าง สิกขาบท 5 บ้าง* แจงแต่หัวข้อไว้ไม่เรียกชื่อรวมบ้าง; ที่เรียกสิกขาบท 5 ได้แก่ ที.สี.9/234/187; ที.ปา.11/286/247; อง.ปญจก.22/179/236; อภิ.วิ.35/767-774/388-396; นอกจากนั้นเรียกว่า *ธรรม 5 บ้าง* สกคกรรมบ้าง การไม่มีภัยเวร 5 บ้าง เป็นความหมายของความมีศีลสำหรับอุบาสกบ้าง เรียงแต่หัวข้อ ไม่มีชื่อเรียกรวมบ้าง ดังนี้ ส.สพ.18/483/303; อง.ปญจก.22/145/191; 171-4/227-9; 178/233; 264/307; 32/37; อง.ติก.20/519/290; อง.สตุตค.23/115/223; ขุ.ม.29/764/470; ม.ม.13/417/383; ส.นิ.16/152/83; ส.ม.19/1575/489; ที.ม.10/15/14=ม.อ.14/366/249; ที.ปา.11/208/209; อง.จตุก.21/53/75; 99/130; 235/319; 201/296 = อภิ.ป.36/104/180; ขุ.อิติ.25/252/279; อภิ.วิ.35/986/511; และเป็นส่วนหนึ่งของคิหิวัตร หรือคหฬุวัตร ใน ขุ.สุ.25/353/402

ส่วนกุศลกรรมบถหรือธรรมจรรยา 10 มีชื่อเรียกมากมายหลายอย่าง และที่เรียงแต่หัวข้อไว้ครบชุดแต่ไม่เรียกชื่อรวมก็มีเป็นอันมาก บาลีที่บรรจุคำสอนเรื่องนี้มากที่สุดคือ อง.ทสก.24/156-202/267-332 (แห่งเดียวยาว 65 หน้า) นอกจากนี้มี ที.สี.9/211/176; ที.ม.10/305/359; ที.ปา.11/47/81; 53/89; 360/284; ม.ม.12/485/523; 527/569; ม.ม.13/473/434; 619/562; ม.อ.14/202-8/147; 603/390; ส.สพ.18/600/385; 619/396; 665/429;

อง.ติก.20/557-560/346-350; 598/383; อง.จตุกก.21/54/78; 204/301; 264/341; ขุ.ม.29/42/43; 53/55 = 973/619; 387/261; อภิ.วิ.35/930/492; 1028/528; อภิ.ป.36/105-6/182-4

นอกจากนี้ มีศีลตามแนววงศ์มรรค (=ธรรมจริยา 7 ข้อแรก) คือ ที.ม.10/299/348; ม.อ.14/148/113; 704/454; ส.ม.19/1459/443; อง.จตุกก.21/81-2/108; 203/300; อภิ.วิ.35/165/136; 573/317; 1009/518 หรือตามแนวกรรมกิเลส 4 คือ ที.ปา.11/175/195; ม.ม.13/380/360; อง.จตุกก.21/64/92; อง.จตุกก.22/352/483; อภิ.วิ.35/969/508

บันทึกที่ 3 : ความหมายของคำว่าศีลธรรม

ได้มีบางท่านพยายามขยายความหมายของคำว่า ศีลธรรม ให้กว้างขวาง เช่น ให้แปลศีลธรรมว่าศีลและธรรม ซึ่งจะทำให้ศีลธรรมคลุมคำสอนในทางพุทธศาสนาได้ทั้งหมด แต่ความรู้สึกของคนทั่วไปพยายามขยายตามไปด้วยไม่ เช่น เมื่อนึกถึงศีลธรรม ก็ไม่อาจนึกไปถึงการฝึกสมาธิ การเจริญสติปัฏฐาน การพิจารณาสังขารธรรมโดยไตรลักษณ์เป็นต้น การขยายความหมายนั้น จึงทำได้เพียงในชั้นความเพียรเชิงวิชาการเท่านั้น ส่วนความหมายที่เข้าใจกันทั่วไป ก็คงอยู่เพียงขั้นที่ต้องแปลศีลธรรมว่า ธรรมขึ้นศีล หรือธรรมคือศีล แม้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานก็ให้ความหมายเพียงคำว่า ความประพฤติที่ดีที่ชอบ คำว่าศีลธรรมอย่างที่เข้าใจกันนี้ จะขยายกันอย่างไรก็คงอยู่เพียงในขอบเขตของหมวดธรรมที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ 10 ซึ่งมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมจริยา ดังที่เคยกล่าวถึงมาแล้วในตอนก่อน บางทีถ้าหันไปใช้คำว่า ธรรมจริยา อาจจะเหมาะสมดีกระมัง (พึงสังเกตว่า คำว่าศีลธรรม แม้จะมีต้นศัพท์อยู่ในบาลีสันสกฤต แต่ก็เป็นคำไทย เกิดขึ้นในภาษาไทย มีในภาษาไทย และใช้กันอยู่ในประเทศไทยเท่านั้น จึงเกิดปัญหาในการแสดงความหมายขึ้นในภายหลัง; ไทยเราในปัจจุบันให้คำศีลธรรม ตรงกับ moral หรือ morality ในภาษาอังกฤษ แต่ยังไม่พบประเทศใดอื่น แปลคำอังกฤษทั้งสองนั้นว่าศีลธรรม คงแปลเพียงว่า ศีล หรือ สีล เท่านั้น)

อนึ่ง การแปลศีลว่าข้อห้าม เบื้องแรกก็มุ่งเพื่อให้เข้าใจกันง่าย ๆ สำหรับชาวบ้านทั่วไปหรือสำหรับการศึกษาระดับต้น ๆ แต่ต่อมาเกิดมีการคิดในคำแปลนี้ บางทีถึงกับยึดเอาว่าข้อห้ามเป็นความหมายของศีลไปจริง ๆ ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับศีลคับแคบและคลาดเคลื่อน มองแต่ด้านลบอย่างเดียว ความจริง แม้แต่ศีลระดับวินัย อย่างวินัยของพระสงฆ์ก็มีทั้งฝ่ายละเว้นและข้อกำหนดให้ทำ เช่น การเข้าร่วมประชุมทำสังฆกรรม การทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจของส่วนรวม เช่น ภัตตาคาร ก็เป็นเรื่องศีล หรือในระดับคนทั่วไป การประพฤติมีความเคารพอ่อนน้อม การชวนช่วยช่วยเหลือรับใช้ ก็เป็นเรื่องศีล (ดู ที.อ.3/246; อิติ.อ.269; สงคณ.อ.263; สงคท.29) นอกจากนี้ เมื่อพูดถึงศีล มักมองข้ามเรื่องการทำความหาเลี้ยงชีพที่เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของศีลไปเสีย ทั้งหมดนี้ล้วนทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับศีลคับแคบลง ดังนั้น เมื่อพูดถึงศีลพึงคอยระวังขยายความรู้สึกให้กว้าง ครอบคลุมสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะให้หมดด้วย (ความประพฤติดีงามสุจริต นับว่าเป็นคำแปลที่คืออย่างหนึ่งของศีล)

บันทึกที่ 4 : ความหมายตามแบบแผน ของไตรสิกขา

ไตรสิกขา ถ้าแปลตามรูปศัพท์ และตามแบบแผนแท้ ๆ จะได้ความหมายดังนี้

1. อธิศีลสิกขา - สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง
2. อธิจิตตสิกขา - สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตให้เกิดสมาธิอย่างสูง
3. อธิปัญญาสิกขา - สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

บาลีเดิมแสดงคำจำกัดความไตรสิกขาสำหรับพระภิกษุเท่านั้น คือ อธิศีลสิกขา = ปาติโมกขสังวรศีล, อธิจิตตสิกขา = ฌาน 4, อธิปัญญาสิกขา = การรู้อริยสัจ ๔ บ้าง การประจักษ์แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ไร้อาสวะบ้าง (อง.ติก.20/529-530/303) คัมภีร์นันทเทสขยายความเพิ่มออกเล็กน้อย (ขุ.ม.29/242/181; ขุ.จ.30/92/25); คัมภีร์ปฏิสัมภิทา-

มัดค้ำให้ความหมายกว้าง ๆ มุ่งเอาอริศีล ที่ความส้ารวมหรือสังวร อริจิตต์ที่ความไม่พึงช้าน อริปัญญาที่การเห็นหรือเข้าใจถูกต้อง (ขุ.ปฎิ.31/91/69);วินย.อ.1/290 ว่า สีกขา 3 นี้มีโช้หมายเอาเพียงศีล 5 ศีล 10 สมาบัติ 8 หรือความเข้าใจตามหลักกรรมทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเท่านั้น เพราะศีลสมาธิปัญญาขั้นนั้นั้น พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ย่อมมีผู้สอนได้ แต่สีกขา 3 หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญา ชนิดที่มีขึ้นต่อเมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติเท่านั้นคือ อริศีล = ปาติโมกขสังวรศีล, อริจิตต์ = จิตประกอบด้วยสมาบัติ 8 ที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา, อริปัญญา = วิปัสสนาญาณที่กำหนดไตรลักษณ์ได้; ในความหมายสูงสุดท่านถือว่าศีล สมาธิ ปัญญาชั้นโลกุตระจึงจะเป็นอริศีล อริจิตต์ อริปัญญา แต่ความหมายอย่างนี้คงใช้ในกรณีจำกัดมาก; บางครั้งท่านผ่อนลงมาว่า ศีลที่ผู้ประสงค์นิพพานสมათาน จะเป็นศีล 5 หรือศีล 10 ก็ตามก็เป็นอริศีล สมาบัติ 8 ก็เป็นอริจิตต์ (เช่น ที.อ.3/251) โดยเฉพาะเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับอริศีลสำหรับคฤหัสถ์ (เช่น อง.ปญจก.22/235/292; อง.สตุตทก.23/27/26 และผู้อื่นกล่าว อง.ติก.20/567/360) อรรถกถาจะอธิบายว่าหมายเพียง ศีล 5 หรือไม่กี่ศีล 10 (อง.อ.2/316; 3/101,199); บางครั้งคำว่า “อริ” ก็หมายเพียงว่า ยิ่งกว่า หรือสูงกว่ากันโดยการเปรียบเทียบ เช่น ศีล 10 เป็นอริศีลเมื่อเทียบกับศีล 5 รูปาวจรจิตเป็นอริจิตต์ เมื่อเทียบกับกามาวจรจิต ฯลฯ (อง.อ.2/283); กล่าวโดยสาระก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ปฏิบัติถูกต้องตามหลักการของพุทธศาสนา เป็นไปเพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม; ผู้สนใจความหมายเพิ่มอีก อาจดู วินย.อ.3/56; อุ.อ.320; อง.อ.2/300;3/125 เป็นต้น; ส่วนการจัดองค์มรรคเข้าในไตรสิกขา ท่านแสดงไว้ใน วิภค.อ.158; ปฎิส.อ.237 เหมือนกันกับที่จัดเข้าในธรรมชั้น 3.

ในสมัยอรรถกถา ท่านนิยมแสดงสีกขา 3 ในแง่ที่เป็นระดับชั้นต่าง ๆ ของการละกิเลสคือ

1. *ศีล* เป็นวิติกกมปทาน (เป็นเครื่องละวิติกกมกิเลส คือกิเลสอย่างหยาบที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกมาถึงกายวาจา)
2. *สมาธิ* เป็นปริยฎฐานปทาน (เป็นเครื่องละปริยฎฐานกิเลส คือกิเลสอย่างกลางที่เร้าร้อนอยู่ในจิตใจ ซึ่งบางท่านระบุว่าได้แก่ นีวรณ 5)
3. *ปัญญา* เป็นอนุสยปทาน (เป็นเครื่องละอนุสยกิเลส คือกิเลสอย่างละเอียดที่แอบแนบนอนคอยอยู่ในสันดาน รอแสดงตัวในเมื่อได้เหตุกระตุ้น ได้แก่อนุสย 7)

นอกจากนี้ ท่านยังได้แสดงในแง่อื่น ๆ อีก เช่น ศีลเป็นตหังคปทาน สมาธิเป็นวิกขัมภนปทาน ปัญญาเป็นสมุจเจตปทาน ศีลเป็นเครื่องละทุจริต สมาธิเป็นเครื่องละตัณหา ปัญญาเป็นเครื่องละทิวฐิ ดังนี้ เป็นต้น (ดู วินย.อ.1/22 = ที.อ. 1/26 = สงคณิ อ.29; วิสุทธิ.1/7; วินย.ฎีกา 1/115; วิสุทธิ. ฎีกา 1/31)